

FELSEFE DÜNYASI

2014/1 Sayı: 59 FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir. ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. M. Kazım ARICAN
Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Adres

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32
Basım Tarihi : Temmuz, 2014, 750 Adet

POZITIVİST FELSEFENİN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Hüseyin ÖZTÜRK*

Batı felsefesinde on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda büyük dönüşümler yaşanmıştır. Descartes felsefesinin etkileri düşüncenin tüm alanlarında görülmeye başlamıştır. Sözelimi Fransa'da Materyalizm'in felsefi kökleri, Descartes'ın bitki ve hayvanların ruhlarının olmadığını ileri sürmesi ve onları birer makine olarak kabul etmesiyle atılmış, La Mettrie'yle bu makine kuramı insana aktarılmıştır. Kuram kısa sürede geniş alanlara yayılmış ve bütün evren bir makine gibi görülmeye başlamıştır. Bu düşüncelere İngiliz deneyciliğinin katkıları, Condillac'ın kişiliğinde beliren duyumculuk eklenmiş ve materyalizm bir sistem olarak tamamlanmıştır. Ansiklopedistlerle yayılan materyalizm on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Saint-Simon ve Aguste Comte'da kılık değiştirmiştir. Sistematik olarak metafiziğe düşman ve onun yerine bilimi koymaya karar vermiş bu akım, düşünce tarihine pozitivism adıyla ortaya çıkmıştır.

Pozitivist felsefe tıpkı diğer felsefeler gibi kendi çağının düşüncelerini yansıtır. Pozitivist felsefenin çıkış noktası, duyularımızın bize sağladığı bilgi ve onun güvenilirliğine duyulan inançtır. Pozitivizme göre biz, sadece olgu ve olayları bilebiliriz; bu yüzden bilgimiz mutlak değil, görelidir. Olgu ve olayları duyu organları aracılığıyla bilebildiğimiz için edindiğimiz bilgi, olayların özü ve gerçek nedenleriyle ilgili olmayıp, onların benzerliği ile ilgilidir. Bu benzerlik ya da olayların değişmez art ardılığı tabiat kanunlarını oluşturur.¹ Tabiat kanunlarını bilmek ve onların insan yaşamına olan katkılarını göstermek ise felsefenin görevidir. Felsefe, doğa bilimlerinin sağladığı bilgilerden daha mutlak ve derin bir bilgi aramayı bırakıp, bilimlerin ulaştığı sonuçların sentezini yapmayı ve bu sonuçları sistemleştirmeyi amaçlamalıdır. Başka bir ifadeyle felsefe bilim için söz konusu olmayan bir bilgiye ulaşma iddiasından vazgeçmeli ve bilimsel yöntemler tarafından yanıtlanamayan soruları yanıtızsız bırakılmalıdır. Bu fikirler çok

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Yrd. Doç. Dr., huseyinozturk46@gmail.com

1 İsmail Tunalı, *Felsefe*, İstanbul, 1971, s. 156.

farklı tinsel bir dünyayı gözler önüne serer. Bu makalede pozitivist felsefe genel hatlarıyla tanıtıldıktan sonra ülkemizdeki etkileri ya da yansımaları belli bazı kişiler üzerinden tanıtılmaya çalışılacaktır.

Giriş

Pozitivist felsefenin ilk temsilcisi Saint Simon olsa da kurucusu Fransız filozof Auguste Comte (1798- 1857) olarak kabul edilir. Comte'a göre yaşadığımız çağ bilim çağıdır. Peki bu çağda felsefenin durumu ne olacaktır? Bu soruya onun verdiği cevap, “şüphesiz felsefe de pozitif olacaktır” şeklindedir. Felsefenin pozitifleşmesi demek, onun teolojik ve metafizik unsurlarından arınması anlamına gelir.² İnsanlık ona göre bu duruma uzun bir çabadan sonra ulaşabilmiştir. Comte bu çabayı *la loi des trois états* (üç hal kanunu) adını verdiği bir kanunla açıklar.

Üç Hal Kanunu

Bu kanuna göre düşünce tarihi üç ana evreden meydana gelen bir evrim olarak görülebilir. Teolojik, metafizik ve pozitif evre olarak tanımlanan bu evrelerin sonuncusunda en yüksek bilgi düzeyine ulaşılabilecek, her türlü açıklama matematik, mantık, gözlem ve deney yoluyla yapılacak ve toplum bilimsel yöntem ve sonuçlarla yönetilecektir.³ Her türlü metafiziğe karşı olan bu akım, doğrudan ve aracısız algının olgu ve nesnelere yönelip, olgular arasında varolan ilişkileri, deney dünyasındaki düzenlilikleri, deneyin dışına çıkmadan keşfetmeyi hedeflemiştir.

A. Comte'a göre bu dönemler kısaca şöyle tanımlanabilir:

1- Teolojik dönem: Bu dönem kendi arasında fetişizm, politeizm ve mono-teizm olmak üzere üçe ayrılır. Fetişizm, var olanları canlı olarak düşünür. Olaylar, birtakım idollerle açıklanır. Politeizm, tabiatın görünmeyen tanrılarla dolu olduğunu ve her bir tanrının belli nesnelere ve olaylara hükmettiğine inanır. Mono-teizm, politeizmdeki tanrılar çokluğu yerini tek Allah inancına bırakır. Olaylar, Allah tarafından peygamberlerine gönderilen ilahi kitaplar vasıtası ile açıklanır. Allah, hem kâinatı yaratır, hem de olayları idare eder.

2- Metafizik dönem: Metafizik sözü, Yunanca bir kelime olup: fizikötesi anlamına gelir. Metafizik, Allah, ruh, cevher gibi soyut kavramlar, zaman- mekân gibi genel, cins kavramları ele alır. Burada olaylar, nesnelerde bulunan birtakım soyut ve gizli kuvvetlerle açıklanmaya çalışılır.

2 Hüseyin Öztürk, *Düşünce ve Uygarlık Tarihi*, İstanbul, 1987, s. 230.

3 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, B. III, İstanbul, 1964, s. 297.

3- Pozitif dönem: Sadece olayları ele alır. Olayları idare eden şeyin sadece tabiat kanunları olduğunu söyler. Bu dönemin ürünü bilimdir. Oysa teolojik dönemin ürünü din, metafizik dönemin ürünü ise felsefedir. İnsan zihni gibi, bütün bilimler de bu gelişimi göstermiş, evrimini tamamlamıştır. Ama ne var ki, bütün bilimler bu gelişmeyi aynı zamanda gösterebilmiş değildirler. Gelişme, bilimlerin en yalınından en karmaşığına doğru olmuştur. Bunlar; sırası ile matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyolojidir. Bu bilimlerden baştakiler, metot olarak daha çok tümden gelime dayansa da, sonrakiler tümevarıma dayanır. Dikkat edilecek olursa bu bilimler arasında psikoloji yoktur. Auguste Comte psikolojiyi, biyoloji ile sosyoloji arasında konumlandırır. Çünkü Comte'a göre sosyal hayatı kolektif şuur/toplumsal bilinç düzenler. Duygu, algı gibi yalın ruhi olayları biyolojiye, genel ve ortak tasavvurlar gibi karmaşık ruhi olayları ise yeni bir bilimin konusu olarak belirler ki bu bilim sosyolojidir. Sosyolojiye ismini veren, sosyoloji adını ilk defa kullanan Auguste Comte olsa da, ilmin kurucusu 14. yüzyıl'da yaşamış olan Kuzey Afrikalı düşünür İbn Haldun' (1332-1406) dur.⁴

İnsanlık Dini

Auguste Comte'a göre sosyolojide pozitifliğin zorunlu şartı insanlıktır. İdeal bir toplum düzenini kurabilmek, insanlığın içine düştüğü bunalımdan kurtarabilmek için bir insanlık dinine (*la religion d'Humanité*) ihtiyaç vardır. Comte antik çağlarda insanın bilgisinin çok sınırlı olduğunu ve dolayısıyla mahiyetini anlamadığı için şimşek, yangın, deprem, sel gibi tabii afetlerden korktuğunu, ilkbaharda tabiatın canlanması, bitkilerin yeşermesi, çiçeklerin rengârenk açması gibi diğer bazı olaylardan da hoşlandığını söyler. İşte insanlık, korktukları şeylerin şerrinden emin olmak, hoşlandıkları şeylere şükran duymak için adakta bulunmuş, kurban kesmiş, seremoniler yapmıştır. Buradan din fikri ortaya çıkmıştır. Evrimci bir anlayışla fetişizmden politeizme, buradan da monoteizme geçildiğini ileri süren Comte, bilimin ilerlemesi sayesinde insanlığın olayların mahiyetine nüfuz ettiğini, olayların sebeplerini öğrendiğini, yani korkulacak bir şey kalmadığını beyan eder. Ona göre günümüzde artık dine ihtiyaç kalmamıştır. Ama insanlar geleneksel olarak bir şeye inanmaya alıştığı için, diğer bir ifadeyle mutlu olmaları için onlara bir din bulmak lâzımdır. Bu dinin adı da insanlık dinidir. Peki, nedir insanlık dini? İnsanlık dini, kısaca insanın içinde yaşadığı topluma tapması demektir. Toplum, soyut bir varlık ise, o toplumun içinden çıkan kahramanlara, şöhretlere, karizmatik liderlere tapınmalıdır.

Comte, *Système de Politique Positive/Pozitif Politika Sistemi* isimli eserinde pozitif dini kurduğunu iddia eder. *Pozitivizmin İlmihali/Cathéchisme*

4 H. Bamesse Becher, *Social Thought From Love to Science*, Dover Publications, New York 1961, s. 267.

Positiviste ile bu dinin uygulama biçimini açıklar.⁵ Pozitivizm, bundan önceki bütün dinlerin geçersiz olduğunu belirterek, bu dinlerin “insanlık dini”ne geçiş için birer hazırlık olduğunu söyler:

İnsanlık dininin amentüsünü bilim yazacaktır. Bu yeni dinin kutsal formülü şöyledir. İlke olarak aşk (amour), temel olarak düzen (ordre), amaç olarak ilerleme (progrés).⁶

Pozitif dogma, insanlığın (*humanité*) tek gerçek ve hakiki Tanrı olduğu düşüncesine dayanır. İnsanlık kelimesiyle kastedilen şey, bugüne kadar yaşayan insanlar değil, sadece insanlara hizmet edenlerin bütünüdür. Bu dinin ahlâk anlayışı da özgecilik, yani başkaları için yaşamaktır.⁷ Comte, toplumun sağlıklı bir şekilde ayakta kalabilmesi için ahlâkı, bir gereklilik olarak görür.⁸ Zira toplumun bir karmaşa içinde bulunması ahlâkî bir disiplinin yokluğu anlamına gelir. Peki, böylesi ilginç ve önemli görüşler ileri süren Auguste Comte kimdir? Onu biraz daha yakından tanımak için hayatını inceleyelim.

Auguste Comte 1798’da Fransa’da Montpellier’de doğmuş, 1857 yılında Paris’te ölmüştür. Babası doğduğu kasabada vergi tahsildarı, annesi ev hanımı koyu bir Katolik’tir. Zekâsı ve hafızasıyla öğretmenlerini hayran bırakan Comte, Paris’teki Politeknik okuluna birincilikle girmiş ancak tahsilinin ikinci yılında hocasına karşı çıktığı için okuldan atılmıştır. Bunun üzerine Montpellier’e geri dönerek, burada tıp ve fizyoloji okumuştur. Babasına yazdığı bir mektupta “14 yaşımdan beri Tanrı’ya inanmayı bıraktım”⁹ der. Eserlerini en çok okuduğu düşünürler Adam Smith, David Hume, Diderot, d’Alembert, Jeanne Jacques Rousseau, Montesquieu ve Voltaire’dir. 1816 yılında ailesinin ısrarıyla tekrar Paris’e giden Comte, özel matematik dersleri vererek geçimini temin etmeye başlamıştır.

Comte 1817’de ünlü Sosyalist düşünür Saint Simon’la tanışır ve onun yedi yıl sekreterliğini yapar. 1825’te Caroline isimli bir kadınla, koyu bir Katolik ve kralcı olan ailesinin itirazlarına rağmen kilisede nikâh kıydırmadan evlenir. Fakat mutlu olamaz; kavgalar ve geçimsizliklerle dolu bu evlilik hayatı kısa süre içerisinde sona erer. 1826’da Paris’in Montmartre semtinde pozitivist düşüncelerini yaymak için özel bir dersane açan Comte, burada *Pozitif Felsefe Dersleri/Coourse de Philosophie Positive* verir. Derslerinin üçüncüsünden sonra akli dengesi bozulur. Sekiz ay hastanede kalsa da, tam iyileşmeden çıktığı için birkaç gün sonra bir melankoli nöbetinde kendini Sen nehrine atarak intihar etmek ister, fa-

5 Auguste Comte, *Synthese Subjective*, Paris, 1971, s. V

6 Auguste Comte, *Système de Politique Positive*, Tome IV, s. 321

7 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, B. IV, Ankara, s. 14

8 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 42.

9 Jacques Maritain, *La Philosophie Morale*, Paris, 1960, s. 379.

kat etraftan görenler tarafından kurtarılır. Bu dönemde öğrencilerinden birinin kız kardeşi olan Clotilde de Vaux ile tanışan Comte, bu kadınla hayata tutunur. Ahlâksız kocasının ebediyen küreğe mahkûm olması ile dul kalmış, sağlıksız bir kadın olan Clotilde, Comte’u çok etkiler. İki yıllık ilişki sonrasında kadının aniden ölmesiyle bu etki büsbütün artar. Comte dini bir ibadet duygusuyla Clotilde’in hatıralarını yaşatmak, onu ölümsüz kılmak ister.¹⁰ İnşa etmek istediği *İnsanlık Dini*’nde Clotilde’i, büyük varlık saydığı insaniyetin timsali yapar. Öyle ki ömrünün kalan kısmında her gün günde üç defa Clotilde’in hatırasına dua etmeye devam eder. Comte’un her gün saat 05.30’da kalktığı ve bazen Clotilde’in sağlığında oturduğu koltuğun önüne diz çöküp, kırk dakika müddetle tarih sırasına göre hatıralarını canlandırdığı ifade edilir.¹¹ Auguste Comte’un bu halet-i ruhiye içerisinde *Politik Pozitif Sistem/Système de Politik Positive* adlı eserini yazdığı ileri sürülür.

Auguste Comte’un felsefesi, saf felsefeden ziyade, bir “dünya görüşü” veya bir “ideoloji” görünümündedir. Aydınlanmanın ilerlemeciliğini, iyimserlik ve özgüvenini yansıtan bu akım, saf akıldan ziyade, deneyimci bilimin yöntemleriyle şekillenmiş olan sosyal bir felsefedir. Metafiziğe düşman ve onun yerine *bilimi* koymaya karar vermiş bu akım, çağının sosyal problemlerine çare olmayı ve yeni bir toplum yaratmayı hedefler. Bu yüzden Comte, modern bilimin sağlam zeminine oturtulmuş hümanistik kültürün dinden, metafizikten ve idealizmden tümüyle arındırılmış yeni bir kültürün, yeni bilim ideolojisinin mutlak savunucusu ya da temsilcisi sayılır.

Pozitivizmin Türkiye’ye Yansımaları

Pozitivist felsefenin ülkemize yansımaları Batı’dan, özellikle de Fransızca’dan tercüme yoluyla *Yeni Osmanlılar* (Jeunes Turcs), *İttihat ve Terakki* cemiyetleri gibi dernekler, *Servet-i Fânun*, *Ulum-u İktisadiye* ve *İçtimaiye Mecmuası* gibi dergiler aracılığıyla olmuştur.¹² Sözelimi pozitivizmin ilk etkileri Şinasi’nin *Münacaat*’ında görülebilir. Şinasi şiirinde eski edebiyatımızın aksine Tanrı’nın akılla kavranmasından söz eder. Korlaelçi, bu dönemde pozitivizmin doğurduğu realizmin hâkim olduğunu ifade ederek, o dönemde yapılan çevirilerin Fransız realizminden değil; romantik edebiyatından yapılan çeviriler olduğuna dikkat çeker. Ona göre Şinasi ile başlayan Fransız etkisi Namık Kemal ve Abdülhak Hamit ile genişlemiş ve Mithat Paşa ile devam etmiştir.¹³ Hem kişiler hem de kurumlar üzerinde oluşan bu etkiyi detaylıca incelemek bu çalışma-

10 Auguste Comte, *a. g. e.*, C. I, s. 89; L. Lévy Bruhl, *a. g. e.*, s.172

11 Auguste Comte, *a. g. e.*, C. I, s. 392.

12 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 201215.

13 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 194-195.

nın sınırlarını aşacağından çalışmamız Beşir Fuad, Ahmet Mithad, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik'in hayatı ve düşünceleri üzerine odaklanacaktır. Bununla beraber pozitivistimin etkisinde kalan aydınların sadece yukarıda sayılanlardan ibaret olmadığını Ahmet Rıza, Salih Zeki, Ahmet Şuayb ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın hatırlanması gerektiğini ifade etmek gerekir. Şimdi pozitivistimin etkisinde kalan fikir adamlarımızı birer birer inceleyelim.

Beşir Fuad

Gürcü Hurşid Paşanın oğlu olan Beşir Fuad 1852'de doğmuş, 1887 yılında sol kolundaki atar damarı keserek intihar etmiştir. Tahsiline Fatih Rüştüyesinde başlayan Fuad, İslâmî ilimlerle iştigal etmemiştir. Ahmed Mithad Efendi'ye yaptığı itirafa göre Kur'an'ı Fransızca tercümesinden, tefsiri ise Avrupa dillerinden öğrenmiştir.¹⁴ Rüştüyeden sonra ailesinin Suriye'de bulunması yüzünden Cizvitler mektebine devam etmiş ve Fransızca'yı burada öğrenmiştir. Askeri İdadî'ye ve Harbiye'ye devam eden Beşir Fuad, Sultan Aziz'in yaveri olarak sırasıyla Sırp, Rus harbine ve sonra Girit İsyanını bastırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Harbiye Levazimat-ı Umumiye Dairesi Teftiş Komisyonu üyesi iken 1884 yılında askerlikten ayrılmıştır.

Beşir Fuad yazı hayatına 1883'te başlar. *Enver-i Zekâ*, *Haver*, *Güneş* gibi dergilerde tercüme ve makaleleri yayınlanır. Bu makalelerde amacının Osmanlı gençlerini günümüz fenlerinin faydalarından haberdar etmek olduğunu, fensiz edebiyatın düşünülmemeyeceğini ifade eder. Kendisinin çıkardığı *Güneş* dergisinde dini bilgilere yer verilmediği gibi derginin ikinci sayısında "Sudan İlaçları" başlığı altında Beşir Fuad, Hıristiyanlığı ve papazları eleştirir. Bu etki Beşir Fuad'a A. Comte'tan ve hayranı olduğu Voltaire'den gelir. Beşir Fuad, ilk defa bu kadar geniş olarak pozitivistimden bahsedip, onun edebiyata tatbiki olan naturalizmi, Emile Zola'yı ülkemize tanıttığı için ilk Türk pozitivist unvanını alır.¹⁵

Beşir Fuad, yukarıda ifade edildiği gibi sol bilek damarlarını keserek intihar etmiştir. Tabir yerinde ise pozitivistimi ölümüne de uygulamıştır. Kan akarken Romancı Ahmed Mithad Efendiye, "Mezardan Bir Seda" başlığı altında özetle şu satırları yazar:

"Ey Hakîm!

Ber hayat iken pek çok lütuf ve iltifatınızı görmüş idim, hissiyat-ı minnetârânemi son nefesime kadar muhafaza ettiğimi ispat etmek için kalemimden çıkan son satırları size hitaben yazıyorum. Şu mektubumu aldığınız vakit elbette intihar ettiğimi de haber almış olacaksınız. ...Mekâtib-i

14 Ahmet Midhat, *Beşir Fuad*, İstanbul 1304, s. 22.

15 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivistimin Türkiye'ye Girişi*, s. 241

Tıbbiyenin teşrih etmek için senevî 5- 6 cenazeye ancak nail olabildikleri ve bu miktarının mükemmel teşrih öğrenmeğe âdemi kifayesi malumdur. Hayatımda fenne hizmet ettiğim gibi; cenazemin de o yolda olmasını arzu eylediğimden cenazemi teşrih olunmak üzere teberruen mekteb-i tıbbiyyeye terk eyledim. Ümit ederim ki verasem şu arzuma mani olmazlar. İntiharımı da fenne tatbik edeceğim. Şiryarlardan birinin geçtiği mahalde; cildin altına klorit kokain şırınga edip; buranın altına hissini iptal ettikten sonra orasını yarıp şeryânı (atar damar) keserek seyalan-ı dem tevlidi ile terki hayat edeceğim.

Kan akmakta iken her zaman şeryanı sıkıca tutarak ve sair tedbire müracaat ederek muhafaza-i hayat mümkün olduğu halde azmimden nükûl etmeyeceğim!

Sebebi intiharım; validem tecennün etmişti. Kendisinde hezeyan-ı tezellümî (délire du persécution) var idi. Etıbbadan Mongéri beyi getirttim. Annemi muayene ettikten sonra bu durumdaki hastanın nefsinin telef etmek veya başkasını boğmak yahut mangal devirip yangın çıkarma ihtimali bulunduğunu; bu yüzden evde alıkoymanın tehlikeli olduğunu, darüşşifaya naklinin elzem olduğunu söyledi.”

Bunun üzerine Beşir Fuad, annesini hastaneye yatırır. Fakat buna çok üzülür. Ruhen kendisi de çöker. Doktor, beynine sülük yapıştırtmasını ve kendisini eğlenceye vermesini, bunlara kafasını takmamasını söyler.

Bunun üzerine Beşir Fuad, zevk ve eğlenceye dalar, evli olduğu halde metres hayatı yaşar. Sonra metresini Fransa'ya gönderir. Metresi, daha ilk mektubunda kendisinden hamile olduğunu yazar. Bunun üzerine; metresine geri dönmesini söyler ve O'na Kuzguncuk'ta bir ev kiralar. Sonrasını Beşir Fuad, şöyle anlatıyor. “Eve geldiğimde zevcem niçin her akşam gelmiyorsun diye serzenişte bulunur, ağlar. Evde birkaç gün kalıpta Kuzguncuk'a gittiğim vakit, artık sen benden bıktın diye metresim ağlar. Ben iki cami arasında binamaz kaldım. Hiçbirine dert anlatmak mümkün değil. İşte bu yüzden birkaç hafta zarfında böyle bir müşkül mevkide kaldım. Bundan kurtulmaya çare olarak intihardan evla bir şey görmedim.”¹⁶

Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuad'ın intihar girişimi esnasında canhıraş bir şekilde bağırmağa başladığını, sesleri işiten ailesinin Nuruosmaniye'de doktorluk yapan Nafiz beyefendiye onu götürdüğünü ama son sözleri kabilinden ‘doktora uğraşmamasını, beş dakikalık ömrünün kaldığını’ aktarır.

Ahmet Rıza

Ahmet Rıza 1859'da İstanbul'da doğmuş ve yine bu şehirde 1930 yılında ölmüştür. Kendisi doğduğu zaman “İngiliz Ali Bey” lakaplı babası sürgün idi.

¹⁶ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 242-245.

Annesi bir ecnebi olan Ahmet Rıza orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde yapmış, 1884'te ziraat tahsili için Fransa'ya gönderilmiştir. Üç yıl sonra babasının vefatı üzerine İstanbul'a geri dönen Rıza, Bursa'da İdadi-i Mülki Mektebi Müdürlüğü, bundan sekiz ay sonra da Ma'arif Müdürlüğü yapmıştır. Bu memuriyetlerden memnun olmayan Ahmet Rıza, tekrar Paris'e gitmeye karar vermiştir. Gidişinin izinli mi, yoksa firar mı olduğu konusunda tereddütler vardır. 1889'da Paris'e yurda geri döndüğünde eski dostu M. Kirkof aracılığı ile Fransız adliyesinde tercümanlık işine başlar.¹⁷ Bu esnada pozitivistin direktörü Pierre Laffitte'le tanışır. Fakat pozitivist değerleri bundan önce benimsemiştir.¹⁸

Ahmet Rıza bu durumu şöyle açıklar:

1889'a kadar Türkiye'de ma'arif müdürlüğü ile meşgul oldum. Bu tarihten itibaren Paris'e gelerek, çağdaş fikirler hareketini bol bol etüd etmek için görevimi bıraktım. Zaten daha önceden pozitivist doktrine tamamen bağlanmıştım. Kendisine çok şey borçlu olduğum Mösyö Pierre Laffitte'in kıymetli yardımı sayesinde bilgi sahamı genişletebildim. Böylece yavaş yavaş memleketimizde uygulanan öğretime tatbik edilebilir birtakım reform projelerini kavramaya (concevoit) başladım.¹⁹

Auguste Comte'un öğrencisi sayılan Ahmet Rıza'nın pozitivistliği esas alan doğrudan bir eseri yoktur. Fakat bütün eserlerinde pozitivistliğine bağlılığını gösteren deliller vardır. Bu bağlamda Avrupa'daki Jön Türkler hareketine faal olarak katılan Ahmet Rıza, 1895'te Jeune Turcs yayın organı olan *Mechveret*'i Fransızca ve Türkçe olarak yayımladı. İttihat ve Terakki komitesinin başkanlığına seçilen Ahmet Rıza, bu komitenin üyelerini etrafına toplayarak Sultan II. Abdulhamit'in şahsında Osmanlı Devletine karşı olumsuz tavrını sürdürdü.

Ahmet Rıza *Mechveret* dergisinin 14. Sayısında, "Atrocité contre les Chrétiens" başlıklı makalesinde "bir dini değil, adalet ve İnsanlığı (l'Humanité) savunmak istedik"²⁰ demektedir. Bu durumu değerlendiren Korlaelçi, makalede görülen İnsanlık (l'Humanité) kelimesinin büyük harfle yazılışı dikkati çekerek, A. Comte'un da bu kelimeyi Allah yerine, devamlı büyük harfle kullandığına dikkat çeker. Ona göre Ahmet Rıza'nın buradaki tavrı pozitivistliğinden ileri gelmektedir.²¹ Ahmet Rıza'nın bu ve benzeri davranışlarına kızan İttihat ve Terakki üyesi bir zat, derneğin kurucularından Dr. İbrahim Temo'ya şöyle yazar: "Ahmet

17 Haluk Şehsuvaroğlu, "Ahmet Rıza Beyin Hatıraları", 27. 01. 1950 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

18 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 245-247.

19 Ahmet Rıza, *Fransızca Mechveret*, 15 Nisan 1896, s.9.

20 *Mechveret*, 1896: 6, Akt. Öztürk, *Sosyolojik Yansımalar*, Ankara- 2005, s. 12.

21 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 255

Rıza Bey, ben dinsizim” dermiş. Hâşâ; o adam dinsiz değildir. Çünkü din, iman demek; bir şeye inanmış demek ki imanı vardır,”²²

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Ahmet Rıza, Meclis- i Mebusana seçilir, bir müddet sonra başkanı olur. Başkanlığı esnasında açıktan günde beş vakit namazını kıldığı aktarılır. Bu değişim 1910 yılında Paris’te yayımlanan *Mechroutiette* dergisinde şöyle eleştirilir: “Ahmet Rıza Bey, Frégali kadar çabuk elbise değiştirmesini bilir. İslâm’ı Paris’te reddettikten sonra, İstanbul’da da pozitivismi reddetti.”²³ denilmektedir.

Memuriyeti sırasında Ahmet Rıza’nın pozitivist fikirlerinin yanı sıra ayet ve hadislerden bahsetmesi düşündürücüdür. Sistematik bir düşünce ortaya koymamış olan Ahmet Rıza’nın Auguste Comte’un pozitivisminin acentalığını yaptığı, bu fikirleri döneminin problemlerine uygulamaya çalıştığı ve kurtuluşu bu uğurda gördüğü söylenebilir.

Ziya Gökalp

Asıl adı Mehmet Ziya olan Ziya Gökalp 1876 yılında Diyarbakır’da doğmuş, 1924 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır’da tamamlayan Gökalp, Mekteb-i İdadi-i Mülkiye’ye gitmiştir. Dindar ve muhafazakâr bir aileye mensup olan Gökalp, bu dönemde inanç krizine girmiş 1893 yılında intihar girişiminde bulunmuştur. Gökalp’in ameliyat ve tedavisini Dr. Abdullah Cevdet ve Diyarbakır’da bulunan bir Rus operatör yapmıştır. Tehlikeyi atlatan Gökalp bir yıl sonra İstanbul’a gitmiş ve Baytar mektebine kaydolmuştur. 1900 yılında amca kızı Cevriye hanımla evlenen Gökalp, 1909 yılında sosyoloji öğretmenliğine başlar, 1913 yılında İttihat ve Terakki’nin ısrarıyla Üniversitede ders vermeye başlar. 1919 yılında İngilizler tarafından Malta’ya sürülen düşünür, 1923 yılında yurda geri döner ve aynı yıl Diyarbakır milletvekili olarak Meclis’e girer.

Gökalp, bir sosyolog olarak Osmanlının dağılma sürecinde yeni bir kimlik arayışına girmiş, Türk toplumunun kültürel değerleri ile Batıdan aldığı değerleri karıştırarak bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Gökalp benimsemiş olduğu formülü şöyle ifade eder: “Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim.” Bu üçlü formülüyle Ziya Gökalp, Batı medeniyeti ile Türk kültürünü, kendi deyimi ile harsı bütünleştirmeye çalışmıştır. Peki, bu sentez mümkün müdür? Batı medeniyeti ile İslâm’ın etkisinde oluşmuş Türk kültürünün değerleri

22 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivismin Türkiye’ye Girişi*, s. 256; Temo, İ., *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vataniye ve İnkılâbı Milliyeye Dair Hatıratım*, Romanya 1939, s. 83; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivismin Türkiye’ye Girişi*, s. 256

23 *Mechroutiette*, Paris 1910, s. 8

birbiriyle çatışmaktadır.²⁴ Uriyel Heyd ve Erol Güngör, Ziya Gökalp'ın kültür-medeniyet ayırımı ile ilgili tespitlerinin zorlama olduğunu ifade eder.²⁵

Süleyman Hayri Bolay'ın da ifade ettiği gibi pozitivist felsefe konusunda Emile Durkheim (1858-1917) Auguste Comte'dan, Ziya Gökalp da Emile Durkheim'dan etkilenmiştir. O, Durkheim'in dayanışmacılık/solidarizm anlayışına bağlıdır. Dayanışmacılık, meslek kuruluşlarını temel toplumsal birimler olarak alır ve bireysel özgürlüklerin toplumsal dayanışma ve kamu menfaatine ters düşmemesi gerektiğini ifade eder. Haktan çok görevi vurgulayan bu anlayış, Durkheim sosyolojisinin temel esaslarındandır.²⁶

Gökalp, 1915'te yazdığı Ahlâk isimli şiirini pozitivist etkilerle yazmıştır:
Ben, sen yokuz, biz varız.
Hem Oğan, hem kullarız.
“Biz” demek. “Bir” demektir.
Ben sen ona taparız!²⁷

İslâm inancıyla asla bağdaşmayan bu mısraları ile Ziya Gökalp, Auguste Comte'un insanlığı Tanrı kabul edişi ve E. Durkheim'in “Ben Tanrı'dan ancak şekil değiştirmiş ve sembolik olarak düşünülmüş toplumu anlıyorum” şeklindeki ifadelerinin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.²⁸ Bu noktaya işaret eden Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*'nde “Gökalp düşüncesinde Tanrı inancının yerini aldığını ve ulusçuluğun bir din haline geldiğini; Gökalp'in Tanrı'sının toplum olduğunu” belirtmiştir.²⁹

İslâm Ansiklopedisinde, “Ziya Gökalp'in Din Anlayışı” maddesini yazan S. Hayri Bolay, Ziya Gökalp çapında bir sosyolog ve mütefekkinin Türkiye'deki en büyük problemlerinden birini birkaç sayfa içinde âdeti geçiştirmesinin akla birtakım ihtimaller getirdiğini belirterek bu ihtimallerden en kuvvetlisini “o günkü siyasî atmosferin dinî Türkçülük konusunda ihtiyatlı davranmayı gerektirmesi” şeklinde belirtir. Bolay'a göre belki de Cumhuriyetin yeni anlayışı ile ters düşmemek için sosyolojinin en temel konusu olan din hakkında susmayı tercih eden Gökalp'ın Türkçe ezan ve Türkçe Kur'an teklifi, 1928'de İlahiyat Fakültesinde bir reform heyetinin çalışmalarına tesir ettiği gibi daha sonra resmen uygulamaya konulmuş ve Türkçe ezan 1950'ye kadar devam ettiği halde Kur'an'ın Türkçe okunması deneme halinde kalmıştır.³⁰

24 Hüseyin Öztürk, *a. g. e.*, s. 13.

25 Geniş bilgi için bkz. E Güngör, *Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi*, İstanbul 1976 ve H Uriel, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç, İstanbul 1970.

26 Hüseyin Öztürk, *a. g. e.*, s. 12.

27 Ziya Gökalp, *Doğru Yol*, Hazırlayan: Cumhur, M. İstanbul 1976, s. 13.

28 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 336.

29 U Heyd, *a. g. e.* s. 66 ve devamı.

30 Ero Güngör, . “Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi”, *Atsız Armağanı*, İstanbul ,1976.

Ziya Gökalp'ın ailesi, 18. yüzyılda, Diyarbakır'a Çermik'ten gelmiş, Müftüzadeler diye bilinen dini bütün bir ailedir. Medrese kültürü ile yetişmiş amcası Hacı Hasip, Gökalp'e; Arapça, Farsça, Kelam ve Tasavvuf dersleri okutmuştur.³¹ Ancak Gökalp'ın kafasını karıştıran iki kişi var. Bunlardan biri felsefe öğretmeni Yorgi Efendi, diğeri Dr. Abdullah Cevdet'tir. Bir Ortodoks Rum olan Yorgi Efendi, genç Ziya'ya kâinatı ve hayatı mekanik bir sistem olarak gören katı materyalizmi telkin etmiştir.

1894-1895 yılları arasında Diyarbakır'da kolera salgını vardır. Çevresinde ateist olarak tanınan ve Türk ırkının ıslahı için Macaristan'dan damızlık erkek getirmeyi teklif eden Dr. Abdullah³² hekim olması nedeniyle geçici olarak Diyarbakır'da görevlendirilir. Aile büyüklerinin engellemesine rağmen Ziya Gökalp Dr. Abdullah Cevdet buluşması gizli gizli devam etmiş, bu buluşmaların sonunda A. Cevdet, Ziya Gökalp'ın düşüncelerine farklı bir istikamet vermiştir. Bütün bunlar, Gökalp'ın kafasını karmakarışık hale getirmiştir. Böyle bunalımlı bir anında şu beyti yazmıştır:

“Daima bir ıstırap altında kalmaktır hayat
Mevt eyler bir huzuru mutlak-ı ima bana”

Gökalp yukarıda da ifade edildiği gibi kafasına bir kurşun sıkarak; intihara kalkışmıştır.³³ Kurşun, alın kemiğini yarmış, fakat beyne isabet etmemiştir.³⁴

Fransız Sosyoloji okulunun adeta bir devamı olan Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin kurtulmasında öncü rol oynamıştır. Buna ilaveten Durkheim sosyolojisinin umumi ilkelerini Türk içtimai müesseselerine tatbik etmiştir. Öyle ki sosyolojiyi fıkıh ilmine denk tutan Gökalp, dini olan ile içtimai olanın örtüşüğünü ifade etmiştir. Ahlak'ın kaynağının ferdi değil; içtimai olduğunu ileri süren Gökalp, ahlakı içtimai vazifeler olarak nitelemiştir. 1918 yılında *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muassırlaşmak* adlı eseriyle üç ideolojiyi içtimai vicdanda uzlaştırmak istemiştir. Fikir ve icraatlarıyla Gökalp, pozitivistler içerisinde en çok taraftar bulan düşünür olmuştur.

Rıza Tevfik

Rıza Tevfik Bölükbaşı, diğeri adıyla Filozof Rıza, 1868 yılında Edirne'nin bugün Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Cısr-i Mustafa Paşa kasabasında Arnavut baba ve Çerkez bir annenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir.³⁵ Babası Kay-

31 Orhan Okay, İslam Ansiklopedisi. “Ziya Gökalp” maddesi.

32 Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul 1970, Önsöz'den

33 O. Cavit Tütengil, *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1949, s. 6.

34 E. B. Şapolya, *Ziya Gökalp İttihat, Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul 1974, s. 72.

35 H. Yücebaşı, *Bütün Cepheleriyle Rıza Tevfik*, İstanbul 1950, s. 94.

makam Hoca Mehmet Tevfik, oğlu Rıza'yı Yahudi, Ermeni mekteplerinde ve Galatasaray Sultanisi'nde okutmuş, ancak yaptığı yaramazlıklar nedeniyle Galatasaray Sultanisinden atılmış, Fransızca bildiği için Tıbbiyeye kaydolmuş, fakat Tıbbiyeden atılmıştır. Tıbbiyeden atılma nedeni, Sultan II. Abdülhamit aleyhine konuşmalarıdır.

Rıza Tevfik, hür, itaat etmeyen, isyankâr bir ruha sahip, skolastik zihniyete düşman, Abdullah Cevdet ve Salih Zeki ile dost, çok yönlü bir insandır. Sistematik düşüncelere sahip olmayan Rıza Tevfik, eklektik (devşirmeci) bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Şairliği, filozofluğu, hekimliği, pehlivanlığı, meddahlığı ve hicivciliği vardır. Hakkı Süha'ya göre Rıza'nın güzel ve unutulmayacak tek yanı şairliğidir.

Rıza Tevfik, mizacına uygun bulduğu Bektaşiliğe intisap etmiş, burada "babalık" makamına kadar yükselmiştir. Ama ne bağlandığı bir şeyhi, ne de etrafında müritleri vardır. Bu konuda H. Ziya Ülken şöyle der: "Bazıları onun büyük bir felsefe üstadı olduğunu söylerken, bir kısmı da hiçbir fikre sahip olmayan meraklı (dilettente) gözüyle bakmışlardır. Bu hücumlar belirli bir fikir açısından gelmiyordu. Serbest düşünceli, Bektaşî ve mason olmasından dolayı dindar çevreler onu iyi karşılamıyorlardı. Fakat Şark ve Garba ait kuşatıcı bilgisiyle bu çevrelerin de saygısını kazanmıştır."³⁶

Rıza Tevfik, inişli- çıkışlı, uzun süren düzensiz tahsiline rağmen ansiklopedik bir bilgiye sahiptir. Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Latince bildiği söylenir. Hatta İ. Habib Sevük'e göre; "Hepsini de hem konuşur hem yazar, hepsinin hem şivesine hem edebiyatına vakıftır"³⁷ Meşrutiyetin ilanından bir yıl önce, yani 1907 yılında İttihat ve Terakki cemiyetine giren Tevfik, kısa sürede Cemiyet içinde büyük bir itibar kazanarak, İstanbul temsilcisi olmuştur. Ardından Derneğin kontenjanından Osmanlı Mebusanına Edirne mebusu olarak seçilir. Bu başarıda hatipliğinin, girişkenliğinin ve ortak değerleri olan pozitivizmin rolü olsa gerektir.

Balkan savaşının İttihatçılar tarafından çıkarıldığına inandığı için İttihatçılarla yollarını ayırmıştır. Rıza Tevfik, bu durumu şöyle anlatır:

O zaman vükelâyı tenkit etmiştim. Selim Sırrı da yine benimle beraberdi. Asıl fecisi ise; bu vükelâyı bizim haberimiz olmadan tenkit ederek soyan, aynı komitenin İstanbul'da gizli yaşayan, hüküm süren, bazı meşhur azası vardı. Bundan mada kendi garazlarına mebni bazı askeri ümerayı, sonra bazı tanınmış muharrirleri sokak ortasında vurmaya başladılar. Bu arada Ahmet

36 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 289; H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ankara 1966, s. 409.

37 H. Sevük, *Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340, s. 650; 288.

Samim'in katlinden evvel, merhumun bir dostuna yazmış olduğu mektubu gördüm. Kopyasını aldım ve Cemiyetin tembihine hatta tehdidine rağmen Meclis- i Mebusanda alenen okuyarak azim ve rezalet çıkardım. Hatırlarsınız ki o zaman Edirne mebusu idim. Bu hususlar, benim İttihat ve Terakki'den tamamen ayrılmamı mucib oldu.³⁸

Rıza Tevfik 1912'de Hürriyet ve İtilaf Partisine girmiştir. Bu dönemde "Sultan Abdulhamid Han'ın Ruhâniyetinden İstimdat" başlıklı şiirini yazarak II. Abdülhâmid'den özür dilemiştir. Ma'arif nazırlığı yapan Tevfik, ateşli kişilik yapısı, politik tutarsızlıkları nedeniyle çalkantılı bir hayat sürmüştür. Sevr Antlaşmasını imzalayan Osmanlı delegasyonu içinde yer aldığından yüz ellilikler içine kondu ve bu yüzden 1922'de yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır.³⁹

Bu kaçışta Rıza Tevfik önce Kahire'ye gitmiş, Emir Abdullah'ın davetiyle Hicaz üzerinden Ürdün'e gelerek, Emir'in Divan Tercümanlığında göreve başlamıştır. Daha sonra Sıhhiye ve Asar-ı Atıka Müdürlüğüne getirilen Tevfik, 1928 Yılında New York'a çocuklarının yanına gitti. Bir yıl sonra tekrar görevinin başına Amman'a dönen Tevfik, 1934'te emekli olunca Lübnan'ın Cunye kasabasına yerleşti. Yüz elliliklerin affından üç yıl sonra Yurda dönen Rıza Tevfik 1949 yılında öldü.

Rıza Tevfik, Türkiye'de ilk defa Rehber- i İttihad- ı Osmanî adında özel bir lisede felsefe dersleri vermiştir. Türkçede felsefe dilinin oluşması ve gelişmesinde emek sahibidir.⁴⁰ Daru'l- Fünûn Edebiyat Fakültesinde felsefi konferanslar veren Rıza Tevfik, daha sonra aynı Fakültede felsefe hocalığı yapmıştır. İngiliz pozitivistlerinin etkisinde kalan Rıza Tevfik'in ustadaı Herbert Spencer'dir. Spencer'in *Devlete karşı Birey/L'individu contre l'Etat, Individual versus the State* isimli eserinden çok etkilenerek bu kitapta yer alan fikirleri kendisi için bir ilke edinir.⁴¹ Biyolojist yönüyle Spencer, doğal seleksiyon, yani en uygun olanın hayatta kalmasını savunduğundan, bunu sosyal hayata da uygulamış, böylece; rasyonel bireyi savunarak liberalizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁴² Bu noktaya işaret eden Rıza Tevfik, şöyle der:

Spencer'a göre geçmişte liberalistlerin başlıca görevi kralların yetkilerini sınırlandırmak iken, gelecekte gerçek liberalistlerin asli görevi parlamentonun güç ve hâkimiyetine sınır tayin etmektir.⁴³

38 F. Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul 1943, s. 121-122.

39 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 288.

40 İbrahim Agah Çubukçu, "Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, s. 145

41 F. François, *Tableau de la Philosophie Moderne*, Paris 1965, s. 532.

42 H. Çetin, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2001, C. II, Sayı I, s. 36.

43 Rıza Tevfik, "Ulum- u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası", 1325, s. 755.

Rıza Tevfik'i etkileyen bir diğer İngiliz filozofu John Stuart Mill'dir. Mill'in kitaplarından bazılarını tercüme eder. Hürriyet konusundaki görüşleri üzerinde durur ve Meşrutiyet idaresinin kurulması ile hürriyet meselesinin sağlanmış olamayacağını, bu idarenin de denetlenmesi gerektiğini, Mill'den esinlenerek ele alır.⁴⁴ İngilizler, mutlak hâkimiyeti kral ve aristokratlardan alıp; bu yetkiyi parlamentoya vermekle yetinmemişler, onunda sivil toplum kuruluşlarınca denetlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴⁵

Rıza Tevfik, 1943'te yurda döndükten sonra, 3 Temmuz 1943 tarihli *Çınaraltı* dergisinde yayımlanan mülâkatında 'pozitivist-materyalist anlayışın etkisiyle Allah'a inanmadığını, gençliğinde yazdığı bazı şiirlerinde bu durumu kapalı bir şekilde ifade ettiğini' belirtmektedir. Daha sonra bilim, felsefe, din hakkındaki düşüncelerinin berraklaştığını, Allah inancına tekrar sahip olduğunu, Hicaz'da sürgün hayatı yaşarken Kâbe temizliğine bizzat katıldığını ifade etmektedir.⁴⁶

Rıza Tevfik, Spencer'in fikirlerini Türkiye'de tatbik için gayret göstermiş, metafizik fikirlerin düşünce alanında yarattığı kargaşadan deneyime dayanan bilimlerle kurtuluşun mümkün olacağını savunmuştur. Soyut-somut hususunda Comte'un fikirlerini benimseyen Rıza Tevfik, ilimler tasnifinde Spencer'in düşüncelerine katılır. Tevfik ahlakı genelin menfaati düşüncesiyle açıklayarak Mill'i takip eder. İngiliz pozitivistimin ülkemizdeki temsilcisi/acentesi sayılabilecek Rıza Tevfik, her fırsatta üstatlarının görüşlerini yaymaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, pozitivism ve onun insanlık dini görüşü, hem toplumsal düzenin hem de toplumsal değişimin savunusu haline gelmiştir. Filozoflar bu görüşleri politika anlayışında, zamanındaki olayları değerlendirerek ifade etmiştir. Pozitivistler, Aydınlanma çizgisinde konumlanan filozoflar olmasına rağmen, Aydınlanmanın bireyci, liberal ideallerine hiç bir şekilde yakınlık duymamıştır. Hatta birer metafiziksel dogma olarak gördüğü özgürlük, eşitlik ve halk egemenliği fikirlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Onlara göre, bireycilik Batı dünyasının iyileştirilmesi gereken bir hastalığıdır. Liberal ilkelerde, teolojik düşünce düzeyini eleştirmek amacıyla yaratılmış dogmalar hükmündedir. Pozitivistler bu anlayışların yerine, önce sosyolojik teorinin bir bilim olarak zihinlerde yerleştirilmesi gerektiğini ve daha sonra onun yasalarını ampirik dünyadaki olayları "değiştirmekte" kullanabileceğimizi söyler.

Bu düşüncelerin zamanın ruhu gereğince ülkemizde de eko yaptığını, benzeşim nosyonuna dayalı bu bakış açısının, kültür ya da medeniyetler arasındaki yapısal farklılıkları göz ardı ederek, Batı tarzı sistem ve işleyişleri başta eğitim

44 Rıza Tevfik, a. g. m, 1325a, s. 38.

45 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivistimin Türkiye'ye Girişi*, s. 309.

46 H Yücebaş, a. g. e, s. 136 ve devamı.

olmak üzere hemen hemen bütün yapılara uygulamak istediğini söyleyebiliriz. Bu süreçte oluşturulan zihniyetin en temel sorunu, tanım ve teşhisi güçlü ve aktif olan tarafa göre yapması olmuştur. Bu açı göz önüne alındığında modernleşme tarihimizin kendimizi Batı kültürüne göre tanımlama olduğu söylenebilir.

Öz

Pozitivist Felsefenin Türkiye'ye Yansımaları

Pozitivizme göre biz, sadece fenomenleri bilebiliriz. Bu bilgimiz de kesin değil, rölatifdir. Pozitivist felsefenin kurucusu Fransız filozofu Auguste Comte'a göre yaşanan çağ, 19. yüzyıl bilim çağıdır. Bu yüzden felsefe de pozitif olmalıdır. Felsefenin pozitifleşmesi demek, onun teolojik ve metafizik unsurlarından ayrılması anlamına gelir. Geçmişten günümüze insan zihni üç dönem geçirmiştir. Bunlar; teolojik, metafizik ve pozitif dönemlerdir. Pozitif dönem, sadece olayları ele alır. Olayları idare eden şeyin yalnızca tabiat kanunları olduğunu söyler. Bu dönemin ürünü bilimdir. Oysa teolojik dönemin ürünü din, metafizik dönemin ürünü ise felsefedir.

Pozitivist felsefenin Türkiye'ye yansımaları, Batıdan, özellikle Fransa'dan tercüme yoluyla başlamıştır. Yeni Osmanlılar, İttihat ve Terakki dernekleri ile Servet-i Fûnun Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye gibi dergiler aracılığıyla olmuştur. Bu etkileri görebileğimiz filozoflar arasında Beşir Fuad, Ahmet Mithad, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik'i sayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Pozitivist felsefe, pozitif tabiat bilimleri ve İnsanlık dini.

Abstract

The Effects of Positivist Philosophy in Turkey

According to the Positivism, we are only capable of knowing phenomenon, where knowledge of phenomenon is only relative. A French philosopher, the founding father of the positive philosophy Auguste Comte argues that 19th century is the age of positive sciences; hence, the philosophy must acquire characteristics of a positive science by excluding its theological and metaphysical ingredients. From past to the present time, human consciousness has been through three different periods as theological period, metaphysical period and positive period. The positive period, among those periods, is the only one that focuses only on the events by setting forward the laws of nature as main drive behind the ability of occurrences. Hence, the positive period led the growth of the science, while the others, theological period and the metaphysical period, were majoring the religion and the philosophy.

In Turkey, the very effects of the positivist philosophy has begun with the arrival of literatures had been brought from the West, especially from France, and translated into Turkish via magazines such as “Servet-i Fûnun” and “Ulum- u İktisadiye ve İçtimaiye” as well as by the associations like “Yeni Osmanlılar” and “İttihat ve Terakki”. We can remind Beşir Fuad, Ahmet Mithad, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik’s opinions that are shown the effects of positivism.

Key Words: Positivist philosophy, positive nature sciences, religion of humanity.

Kaynaklar

- Ahmet Mithad, *Beşir Fuad*, İstanbul 1340
- Akarsu Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İstanbul- 1979
- Becher H, Baness H, *Social Thought From Love to Science*, Dover Publications, New York 1961
- Bolay S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, B. IV, Ankara
- Comte Auguste, *Syntese Subjective*, Paris 1971
- -----, *Cours de Philosophie Positive*, Paris 1956
- Çetin Halis, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sivas 2001
- Çubukçu, İ. Agah, Şair Rıza Tevfikbölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1990
- Fındıkoğlu Fahri, *İçtimaiyat Dersleri*, İstanbul 1971
- François, F. *Tableau de la Philosophie Moderne*, Paris 1965
- Gökalp Ziya, *Doğru Yol*, Hazırlayan Müjgan Cumbur, İstanbul 1976
- Güngör Erol, *Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi*, İstanbul 1976
- Kandemir F, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul 1943
- Korlaelçi Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986
- Maritain Jacques, *La Philosophie Morale*, Paris 1960
- Mechveret, Paris, 1896
- Okay Orhan, *İslâm Ansiklopedisi*, Ziya Gökalp md.
- Öztürk Hüseyin, *Düşünce ve Uygarlık Tarihi*, İstanbul 1987
- -----, *Sosyolojik Yansımalar*, B. II, Ankara 2005
- Sevik, İ. Habib, *Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340
- Şapolyo, E. B, *Ziya Gökalp İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul 1974
- Şehsuvaroğlu H, "Ahmet Rıza Beyin Hatıraları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1950
- Temo İbrahim, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vataniyye ve İnkılâbı Milliyeye Dair Hatıratım*, Romanya 1930
- Topçu Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul 1970
- Tütengil, O. C, *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, 1949
- Ulum-u iktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası
- Uriel Heyd, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev. Cemil Meriç, İstanbul 1970
- Ülken H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ankara 1966
- Weber Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. V. Eralp, İstanbul 1954
- Yücebaş Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Rıza Tevfik*, İstanbul 1950